

Analysis and pathology of the foreign policy of the Islamic Republic of Iran Regarding the Syrian civil war (2011-2021)

Amir Niakoe¹, Vida Haji²

Date received: 2022/02/12

Date of acceptance: 2022/06/23

Abstract

Examining Iran's foreign policy towards the Syrian crisis is a very important issue that has different approaches. In this research, taking into account Iran's strong supporting role in the continuation of the Syrian government, the following questions are addressed: What theory can best explain Iran's foreign policy regarding the Syrian crisis? To what extent has this policy been successful and what consequences has it brought? The findings of the research indicate that the foreign policy of the Islamic Republic of Iran in Syria mainly has a security aspect and is aimed at confronting threats and maintaining regional influence, so its explanation is from the perspective of realism approach and specifically the threat balance theory. It is more suitable. This policy has been successful in curbing direct security threats, especially the strengthening of Takfiri groups in the western region of Iran, as well as maintaining the regional influence of the Islamic Republic, however, it has also brought some shortcomings and consequences. We can mention the widening of religious divisions in the region as well as the decline of the soft power of the Islamic Republic of Iran and aligned groups in the Arab world. On the other hand, the limited view of military security on the Syrian area and the weakness of Iran's economic diplomacy, as well as the actions of other influential actors in Syria, such as Russia, to expand the sphere of influence have also had negative effects on Iran's interests in this region. In this research, a descriptive analytical method was used and the data collection method is library.

Keywords: Syrian crisis, realism, security, balance, unity

1. Associate Professor, Department of Political Science, Gilan University, Iran (Responsible Author), niakoe@gmail.com

2. Master of Regional Studies, Faculty of International Relations, Tehran, Iran.
vidahaji133@yahoo.com

 Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA..

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

۲

سال دوازدهم، شماره سوم، پائیز ۱۴۰۱

واکاوی و آسیب شناسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال جنگ داخلی سوریه (۲۰۲۱-۲۰۱۱)

امیر نیاکویی^۱ویدا حاجی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۰۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۲۳

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

چکیده

بررسی سیاست خارجی ایران در قبال بحران سوریه موضوع پراهمیتی است که در رابطه با آن رویکردهای مختلفی وجود دارد. در این پژوهش با توجه به نقش حمایتی پررنگ ایران در تداوم حکومت سوریه به این پرسشها پرداخته می شود که سیاست خارجی ایران در قبال بحران سوریه را در قالب چه نظریه ای بهتر می توان تبیین کرد؟ این سیاست تا چه میزان موفقیت آمیز بوده و چه پیامدهایی را به همراه داشته است؟ یافته های پژوهش حاکی از آن است که سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در سوریه عمدتاً وجه امنیتی داشته و معطوف به مقابله با تهدیدات، و حفظ نفوذ منطقه ای بوده لذا تبیین آن از منظر رهیافت واقع گرایی و به طور خاص نظریه موازنه تهدید مناسب تر است. این سیاست در مهار تهدیدات امنیتی مستقیم به ویژه قدرت گیری گروههای تکفیری در حوزه منطقه ای غرب ایران و همچنین حفظ نفوذ منطقه ای جمهوری اسلامی، موفقیت آمیز بوده با این حال برخی کاستی ها و پیامدها را نیز به همراه داشته که می توان به گسترش شکافهای مذهبی در منطقه و همچنین افول قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران و گروههای همسو در جهان عرب اشاره کرد. از طرف دیگر، نگاه محدود امنیتی نظامی به حوزه سوریه و ضعف دیپلماسی اقتصادی ایران، و همچنین کنشهای سایر بازیگران تاثیرگذار در سوریه مانند روسیه برای گسترش حوزه نفوذ نیز بر منافع ایران در این منطقه تاثیرات منفی داشته است. در این پژوهش از روش تحلیلی توصیفی استفاده شده و روش جمع آوری اطلاعات نیز کتابخانه ای است.

واژه های کلیدی: بحران سوریه، واقع گرایی، امنیت، موازنه، اتحاد.

۱. دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه گیلان، ایران. (نویسنده مسئول) niakoe@gmail.com

۲. کارشناس ارشد مطالعات منطقه ای، دانشکده روابط بین الملل، تهران، ایران. vidahaji133@yahoo.com

مقدمه

با وقوع شورش و ناآرامی در سوریه در اوایل ۲۰۱۱ این کشور به مرور دستخوش بحران پیچیده‌ای شد که زمینه مداخلات منطقه‌ای و بین‌المللی را فراهم آورد و این کشور را به محل رقابت قدرتها تبدیل کرد. با گذر زمان کشورهای چون عربستان سعودی، قطر و ترکیه در سطح منطقه‌ای تمام تلاش خود را معطوف به براندازی حکومت سوریه نمودند. در سطح بین‌المللی نیز ایالات متحده و اروپا از پایان حکومت اسد سخن می‌گفتند. از سوی دیگر مجموعه‌ای از بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای با حمایت از حکومت سوریه نقش قابل توجهی در تداوم حکومت اسد و موفقیت‌های میدانی آن به ویژه پس از سال ۲۰۱۶ ایفا کردند که بدون شک نقش ایران در سطح منطقه‌ای و روسیه در سطح بین‌المللی حائز اهمیت و تعیین کننده بوده است. حضور نظامی ایران در سوریه در کنار نقش آفرینی حزب الله لبنان و همچنین سازماندهی گروههایی چون زینبیون و فاطمیون نقش بسیار مهمی در موفقیت‌های میدانی حکومت سوریه ایفا نمود. در این مقاله به دنبال پاسخ به این پرسشها هستیم که سیاست خارجی ایران در قبال بحران سوریه که مبتنی بر حمایت از حکومت سوریه با بهره‌گیری از سازوکارهای مختلف بوده را چگونه و در قالب چه رهیافتی می‌توان تبیین کرد؟ و سیاست خارجی ایران در قبال بحران سوریه تا چه میزان موفق بوده و چه پیامدهایی را به همراه داشته است؟

در رابطه با سیاست خارجی ایران در قبال بحران سوریه آثار مختلفی به رشته تحریر درآمده است. حسین مسعودنیا، شهرزاد ابراهیمی و حمید درج در مقاله‌ای با عنوان «واکاوی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال بحران سوریه: چالش‌ها و پیامدها» استدلال نموده اند که هر یک از سناریوهای محتمل در آینده بحران سوریه می‌تواند پیامدهای مثبت و منفی بسیار مهمی را برای سیاست خارجی ایران و منافع منطقه‌ای آن در برداشته باشد که این خود می‌تواند بر توان بازیگری ایران در صحنه سیاسی منطقه تأثیرگذار باشد. این تحقیق راهکارهایی برای مقابله با این چالش‌ها در چارچوب نظریه‌گزینش عقلایی ارائه نموده است. (مسعودنیا و دیگران: ۱۳۹۷) مجید عباسی نیز در اثری با عنوان «بحران سوریه تبلور نظریه واقعگرایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران» استدلال می‌کند که ایران خود را رهبر جناح مقاومت در برابر آمریکا و اسرائیل می‌داند. از آنجا که سوریه یکی از حلقه‌های مهم جبهه مقاومت است، تغییر وضع موجود در این کشور یعنی تضعیف محور مذکور و به هم خوردن موازنه قوا به ضرر ایران، مغایر با اهداف و منافع ملی و امنیتی جمهوری اسلامی ایران است. (عباسی: ۱۳۹۴)

گارینه کشیشیان و سهیل سهیلی نجف آبادی نیز در مقاله‌ای با عنوان «سیاست خارجی جمهوری

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های باسی جهان اسلام

فصلنامه علمی - پژوهشی
جمهوری اسلامی ایران

اسلامی ایران در قبال تحولات خاورمیانه (بیداری اسلامی) با تاکید بر بحران سوریه» استدلال می‌کنند که ایران خواهان گسترش ارزش های هویتی خود در منطقه است، اما سعی دارد تا با نفوذ بیشتر در منطقه با بهره گیری از سیاست اتحاد با روسیه، نخست امنیت ملی خویش و پس از آن منافع ملی خود را تامین نماید. این پژوهش از منظر سازه‌انگاران به بررسی موضوع پرداخته است. (کشیشیان و سهیلی نجف آبادی: ۱۳۹۷) قدرت احمدیان، فرهاد دانش نیا و کرم‌رضا کریمیان نیز در مقاله‌ای با عنوان «هویت و سیاست خارجی خاورمیانه ای ایران و ترکیه در سوریه» از منظری سازه‌انگاران به سیاست خارجی ایران و ترکیه پرداخته‌اند. این نویسندگان ابعاد هویت ملی و تبلور هویت در رفتارهای سیاست خارجی دوکشور را در پرتویک رویکرد ایستمولوژیک دوگانه با چارچوبی سازه انگارانه مورد مذاقه قرار داده‌اند. (احمدیان، دانش نیا و کریمیان: ۱۳۹۵)

البته آثاری که به سیاست خارجی ایران در قبال بحران سوریه پرداخته محدود به آثار فوق نیست و پژوهشهای متنوعی به این موضوع پرداخته است به هر حال، بررسی اجمالی کلیه این آثار حاکی از تفاوت‌های چشمگیر میان پژوهش حاضر و آثار فوق است. اول آنکه عمده آثار فوق از منظرهای سازه-انگاری و یا نظریه انتخاب عقلانی به سیاست خارجی ایران پرداخته‌اند در حالی که در این اثر با بهره-گیری از نظریه‌های اتحاد و مباحث موازنه تهدید، موضوع مورد بررسی قرار گرفته است. حتی در آثاری که سیاست خارجی ایران را از وجهی امنیتی و در چارچوب واقع‌گرایی تبیین نموده نیز کمتر به پیامدهای سیاست خارجی ایران پرداخته شده است. در واقع آسیب‌شناسی سیاست خارجی ایران چندان مورد توجه واقع نشده و عمده محققان تنها به تاثیرات مثبت سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بر منافع و امنیت ملی پرداخته‌اند و مباحثی چون تاثیر جنگ سوریه بر قدرت نرم ایران و بازیگران همسو، ضعفهای دیپلماسی اقتصادی ایران و همچنین رقابت ایران و روسیه در سوریه و پیامدهای آن چندان مورد بررسی تحلیلی قرار نگرفته است.

در این پژوهش برای پاسخ به پرسشهای تحقیق، در ابتدا رویکردهای نظری پیرامون ریشه‌های اتحاد مورد توجه قرار می‌گیرد و سپس چرایی اتحاد تاریخی ایران و سوریه از منظری تئوریک و تاریخی بررسی می‌شود تا درک عمیق‌تری از روابط ویژه این دو کشور حاصل شود. در ادامه نیز شاخصهای مختلف سیاست‌گذاری جمهوری اسلامی ایران بررسی شده و چرایی اتخاذ این سیاست واکاوی می‌شود. در بخش بعدی نیز پیامدهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و میزان موفقیت آن مورد توجه قرار می‌گیرد. در این بخش، از رویکردی آسیب‌شناسانه استفاده شده تا نقاط آسیب‌پذیر سیاست خارجی ایران

مشخص‌تر گردد و بتوان راهکارهایی را برای ارتقا و بهبود منافع کشور ترسیم نمود. در پایان نیز جمع‌بندی کلی و برخی پیشنهادات ارائه می‌شود.

گذاری بر نظریه‌های اتحاد با تاکید بر رویکرد موازنه تهدید

هنگامی که به بررسی ریشه اتحادها و ائتلافها در روابط بین‌الملل می‌پردازیم، نظریه‌های مختلفی مطرح می‌شود که به ویژه به رویکرد سازه‌انگاری و واقع‌گرایی می‌توان اشاره کرد. برخی محققان از منظری سازه‌انگارانه، هویت و انگاره‌های مشترک را ریشه اتحاد می‌دانند و در این راستا به تداوم ناتو پس از فروپاشی شوروی اشاره می‌کنند. از این منظر، تداوم ناتو نه براساس تهدید مشترک، بلکه مبتنی بر هویت مشترک در دو سوی آتلانتیک بوده است.

از سوی دیگر نظریه‌های جریان اصلی روابط بین‌الملل به ویژه واقع‌گرایان و نواقع‌گرایان بر این باورند که مقابله با تهدیدهای مشترک یا ادراک از تهدیدهای مشترک منجر به ائتلاف و اتحاد میان دولتها می‌شود. در این نظریه‌ها، با الهام از نظریات اقتصاد خرد، نظریه بازی‌ها و نظریه انتخاب عقلانی، دولتها به عنوان کنشگران عقلانی فرض می‌شوند که با محاسبه سود و زیان خود و در صورت وقوع تهدیدات مشترک، براساس اصل مصلحت، برای دفع تهدیدات دست به اتحاد و ائتلاف با بازیگرانی که مانند آنها با تهدیدات مشابهی مواجه‌اند می‌زنند. (رسولی ۱۳۹۳: ۱۷۳)

یکی از نظریه‌های پراهمیتی که در این راستا مطرح است نظریه استفان والت است. والت بین قدرت و تهدید تمایز قایل می‌شود و استدلال می‌کند که تهدید و نه قدرت، مرکز ثقل نگرانی‌های امنیتی کشورها در نظام بین‌الملل است. از نظر والت، دولتها در مقابل تهدیدات که متأثر از عواملی چون مجاورت، قابلیت، ایدئولوژی و نیت تهاجمی است به اتحاد با یکدیگر روی می‌آورند. در واقع والت، فرضیه اصلی نظریه موازنه قدرت را با گفتن اینکه این قدرت نیست بلکه تهدید است که دولتها علیه آن متحد می‌شوند، اصلاح نمود. (Walt, 1987: 5-22) نهادگرایان لیبرال نیز با بهره‌گیری از مفهوم عقل متعارف در رابطه با چرایی شکل‌گیری اتحادها و ائتلافهای میان دولتها به تحلیل‌های واقع‌گرایان نزدیک می‌شوند و به سود ناشی از همکاری بازیگران عقلانی در شرایط آنارشیک نظام بین‌الملل و البته تحت تاثیر رژیمهای بین‌المللی به عنوان مکانیزم‌های اعتمادبخش و تنظیم‌کننده تاکید می‌کنند. در واقع این نظریه نیز به کیستی و هویت و چیستی بازیگران نمی‌پردازد و مصلحت و سود بازیگران را مورد توجه قرار می‌دهد. (رسولی ۱۳۹۳: ۱۷۵).

در این میان، عمده محققان بر این باورند که کاربست نظریه‌های سازه‌انگاری و هویت محور در

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بای جهان اسلام

خاورمیانه با دشواری مواجه است و عمده اتحادها و ائتلافها و همچنین الگوهای همکاری و تعارض مبتنی بر تهدیدهای مشترک بوده است. در این راستا به عنوان مثال به برداشت تهدید از سوی ایران توسط کشورهای عربی و تاثیر آن بر شکل گیری شورای همکاری خلیج فارس اشاره می گردد. (رسولی ثانی آبادی، ۱۳۹۳: ۱۸۲-۱۷۱) همکاری و اتحاد کشورهای محافظه کار عرب با ایالات متحده را نیز نمی توان به هویت و انگاره های مشترک منتسب نمود. در حالی که ایالات متحده بر لیبرالیسم استوار است، پادشاهی های محافظه کار خلیج فارس از جمله عربستان و قطر بر روایتهای مذهبی بنا شده و در مورد عربستان می توان گفت که یکی از پایه های حکومت، ایدئولوژی وهابیت بوده است.

نزدیکی برخی از کشورهای شورای همکاری خلیج فارس مانند بحرین و امارات و عربستان به رژیم اسرائیل که نتیجه آن به رسمیت شناختن و برپایی روابط دیپلماتیک بین بحرین و امارات با اسرائیل شده و همکاری های مختلف نظامی، امنیتی، اطلاعاتی و اقتصادی این کشورها با اسرائیل نیز تاحدود زیادی در واکنش به تهدید ایران (برداشت تهدید نسبت به ایران) بوده و نمی توان مولفه های هویتی را در نزدیکی این بازیگران دخیل دانست. البته برخی از این کشورها از همکاری با اسرائیل برای گسترش نفوذ منطقه ای نیز بهره می گیرند. (نیاکوئی و حاجی ۱۳۹۹: ۲۳۱) پیوندهای ایالات متحده با اسرائیل را نیز به سختی میتوان به مولفه های هویتی منتسب نمود. اگرچه به نقش مسیحیان انجیلی و باورهای مذهبی آنها در سیاست گذاری ایالات متحده در حمایت از اسرائیل اشاره می شود، اما روابط آمریکا و اسرائیل بسی فراتر از یک گروه و یا حزب خاص در آمریکا بوده و احزاب و جریانهای مختلف سیاسی در آمریکا در دوره های زمانی متفاوت، پیوندهای عمیق و استراتژیکی با اسرائیل داشته اند. این روابط نیز عمدتاً وجه امنیتی داشته است. اسرائیل با عمق استراتژیک کم و در محاصره کشورهای متخاصم به ایالات متحده نیاز امنیتی دارد و آمریکا نیز اسرائیل را شریکی استراتژیک می داند که در منطقه ای مهم واقع شده است. (بینین، حداد و سیکلی ۱۴۰۱)

اگرچه مقابله با تهدیدهای مشترک و به طور کلی تر رویکرد رئالیسم قابلیت بالایی در تبیین مسایل امنیتی در خاورمیانه و همچنین اتحادها و ائتلافها در این منطقه دارد، با این حال و برای تبیین عمیق تر از امنیت و اتحادها در خاورمیانه باید رویکردهای انتقادی به واقع گرایی را نیز مورد توجه قرار داد. محمد ایوب و سایر محققانی که در چارچوب مطالعات امنیتی جهان سوم بحث نموده اند، هنگامی که به معضلات امنیتی در جهان سوم می پردازند، تاکید می کنند که تهدید در جهان سوم الزاماً وجه خارجی و نظامی ندارد بلکه مسایلی چون تفاوت امنیت ملی با امنیت رژیم، معضلات داخلی به مثابه بحران

امنیتی جدی، ضعف هویت ملی و دولت ملت سازی، نبود مشروعیت، بحران یکپارچگی و مسایلی چون شکافهای قومی و مذهبی در جهان سوم باید به طور ویژه مورد توجه و نظریه پردازی قرار گیرد و باید توجه داشت که ایده امنیت ملی را نمی توان آن گونه که در غرب رایج است به کشورهای جهان سوم اطلاق نمود. (عبدالله خانی ۱۳۸۹: ۱۵۳-۱۳۹)

این رویکرد در رابطه با اتحادها و ائتلافها در خاورمیانه نیز به اهمیت تهدیدات داخلی برای رژیم های سیاسی پرداخته و با تاکید بر تفاوت امنیت ملی و امنیت رژیم استدلال می کند که کشورهای خاورمیانه برای مقابله با تهدیدات که هم وجه داخلی و هم خارجی دارند به اتحاد و ائتلاف با بازیگران مناسب اقدام می کنند. از این منظر اتحاد و ائتلافهای بسیاری از رژیمهای خاورمیانه از جمله بحرین و مصر را نمیتوان بدون توجه به تهدیدات داخلی علیه رژیم های سیاسی این کشورها تبیین نمود. (گل محمدی: ۱۳۹۹) اگر از این منظر بخواهیم تقویت اتحادها و ائتلافهای رژیم سوریه با ایران و روسیه پس از بهار عربی را مورد بررسی قرار دهیم، بدون شک تاثیر جنبش اعتراضی و شورش ها در سوریه را باید مورد توجه قرار داد که البته بررسی دقیق آن مجال دیگری را می طلبد.

ریشه های اتحاد ایران و سوریه

اگر بخواهیم گذاری بر روابط ویژه ایران و سوریه پس از انقلاب اسلامی داشته باشیم، باز هم مولفه تهدید مشترک بسیار برجسته است. ایران و سوریه از نظر نوع نظام سیاسی و ایدئولوژی حکومتی تفاوت های چشمگیری دارند. حکومت سوریه حکومتی بعثی است که مولفه های عمده آن سوسیالیسم، سکولاریسم و پان عربیسم است و رژیم این کشور در زمره سکولارترین رژیم های جهان عرب قرار دارد، از سوی دیگر، جمهوری اسلامی بر محوریت حکومت دینی و مخالفت با سکولاریسم استوار است. در واقع نوعی جمهوری تئوکراتیک در ایران وجود دارد که در آن نهادهای مذهبی مانند رهبری و شورای نگهبان منبع نهایی اقتدار را شکل می دهند. (Niakooee 2020: 9) و ایدئولوژی بعثی هیچ جذابیتی برای ایران ندارد. براین اساس، تاکید بر هویت مشترک به مثابه عامل همکاری و اتحاد این دو کشور دشوار است. لازم به ذکر است که حتی مخالفت و دشمنی سوریه با اسرائیل نیز بیش از آنکه وجه ایدئولوژیکی داشته باشد، دارای وجوه ژئوپولیتیکی است. هنسن، تافت و ویول در پژوهشی به زیبایی نشان می دهند که چگونه با عدم حل شدن موضوع بلندی های جولان، سیاست خارجی سوریه به سمت تعارض بیشتر با اسرائیل حرکت نمود. (Hansen, Toft and Wivel 2009: Chapter 5)

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش های بانی جهان اسلام

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بنیادی جهان اسلام

از نظر تاریخی، پیروزی انقلاب اسلامی نقطه عطفی در شکل‌گیری اتحاد استراتژیک بین ایران و سوریه بوده است. حکومت انقلابی ایران روابط دوستانه شاه با آمریکا و اسرائیل را به فراموشی سپرد و زمینه را برای اتحاد استراتژیک ایران و سوریه فراهم شد. (Gelbart.2010:37) سه رویداد مهم در سال ۱۹۸۲ نیز تاثیر به سزایی بر روند اتحاد استراتژیک ایران و سوریه داشته است. ابتدا سوریه به تنها دولت عربی تبدیل شد که با قطع خط لوله عمده نفت عراق که از سرزمینش می‌گذشت، عملاً از ایران به طور فعالانه در جنگ با عراق حمایت کرد. دومین رویداد تحول در مخاصمات در لبنان بود که با حمله اسرائیل به جنوب لبنان و متعاقباً ورود نیروهای چند ملیتی حافظ صلح با حمایت آمریکا به لبنان شروع شد. در این بحران سوریه و ایران تصمیم گرفتند از شبه نظامیان شیعه در لبنان حمایت نمایند. سومین رویداد قابل توجه در این سال، حمایت ایران از سرکوب اخوان المسلمین در شهر حماه از سوی حکومت سوریه بود. این حمایت به طور قابل توجهی نشان داد که ایران یک جهت‌گیری عمل‌گرایانه در سیاست خارجی دارد و قادر است واقعیات ژئوپلیتیکی را بالاتر از ایدئولوژی قرار دهد (Ehteshami and Hinebusch.1997:89).

در واقع واکاوی ریشه‌های اتحاد ایران و سوریه در دوره بعد از انقلاب اسلامی حاکی از آن است که نقش تهدید مشترک بسیار برجسته است. رقابت سوریه و عراق از یک سو و حمله عراق به ایران عملاً تهدید مشترکی را فراروی این دو بازیگر قرار داد و آنها را به سوی همکاری و اتحاد بیشتر سوق داد. برای اساس، وقتی عراق در سال ۱۹۸۰ به ایران حمله کرد، رئیس‌جمهور سوریه حافظ اسد بی‌درنگ این تصمیم را محکوم کرد. تهدیدات مشترک در دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ نیز این دو بازیگر را به یکدیگر نزدیک نمود. در واقع اتحاد ایران - سوریه به منظور موازنه تهدید در مقابل تهدیدات مشترک منطقه‌ای یعنی عراق، اسرائیل، آمریکا در دهه هشتاد و آمریکا، اسرائیل، ترکیه و عراق در دهه نود بوده است. (سیمبر و اسمعیلی ۱۳۹۲: ۷) اهمیت روابط دو کشور به گونه‌ای بود که رهبر انقلاب در سال ۱۳۸۵ در ملاقات با بشار اسد، ایران و سوریه را عمق استراتژیک یکدیگر نامیدند و تاکید کردند که این روابط از دیرینه‌ترین و ممتازترین روابط کشورهای منطقه است. (کتاب سبز سوریه، ۱۳۸۷: ۲۲۸) وقوع شورشها در جهان عرب و تسری آن به سوریه و نوع واکنش جمهوری اسلامی ایران به تحولات سوریه را در چنین بستری باید ارزیابی نمود. البته همانطور که پیشتر اشاره شد، شورش در سوریه که چالشهای داخلی عمیقی را برای حکومت اسد به همراه آورد، به نوبه خود وابستگی سوریه به ایران و روسیه را تقویت نمود و به نظر می‌رسد که حداقل پس از بهار عربی، مسایلی چون تهدید داخلی و امنیت رژیم سوریه نقش پررنگی در

تقویت اتحادهای منطقه‌ای این کشور ایفا نمود به گونه‌ای که حتی در برخی پژوهشها، تحولات سوریه پس از بهار عربی در قالب گذار از دولت به شبه دولت بررسی شده و نقش عوامل بین‌المللی در این روند مورد توجه قرار گرفته است.

شورشهای عربی و سیاست خارجی ایران در قبال بحران سوریه

جنبشهای اعتراضی در جهان عرب موسوم به بهار عربی و یا بیداری اسلامی که از تونس آغاز شد و به سرعت کشورهای دیگری چون مصر، بحرین، لیبی و یمن را دربرگرفت، زمینه رقابت بازیگران قدرتمند منطقه‌ای را فراهم آورد. ترکیه که تا پیش از این از مشکلات صفر با همسایگان سخن میگفت رفته رفته به نوعثمانی‌گری روی آورد. این کشور خود را به مثابه الگویی برای کشورهای در حال تغییر معرفی نموده و از جریانهای اخوانی منطقه حمایت نمود. (Bağcı and Erdurmaz 2017: 7-9) ترکیه از اخوان المسلمین مصر و النهضه در تونس حمایت نمود و بر این باور بود که رژیم سوریه نیز به دلیل حاکمیت فرقه ای (۷۰ درصد جامعه سنی/ حکومت عمدتاً علوی) بسیار آسیب پذیر خواهد بود. رهبران ترکیه باور داشتند که سقوط حکومت اسد و به قدرت رسیدن اسلام‌گرایان سنی و به ویژه اخوان المسلمین سوریه که از دیرباز روابطی با حزب عدالت و توسعه داشتند، می‌تواند نفوذ منطقه‌ای این کشور را گسترش داده و زمینه تاثیرگذاری بیشتر این کشور در عراق را فراهم آورد. این سیاستها ترکیه را در سوریه در مقابل ایران قرار داد. (Kuru 2015:94)

از سوی دیگر عربستان سعودی نیز که گسترش نفوذ منطقه‌ای ایران در سالهای پس از ۲۰۰۳ (حمله آمریکا به عراق و گسترش تدریجی نفوذ شیعیان در ساختار سیاسی عراق) باعث نگرانی آن شده بود، از مخالفان حکومت اسد حمایت نمود. سیاست‌های عربستان سعودی منجر به گسترش چالش‌های امنیتی ایران در محیط منطقه‌ای غرب آسیا شده است. بخشی از بحران‌های امنیت منطقه‌ای سوریه و همچنین عراق ناشی از سیاست‌های هویتی و الگویی کنش رقابتی عربستان در مقابله با ایران بوده است. حمایت عربستان از گروه‌های بنیادگرای تکفیری را در این قالب می‌توان ارزیابی نمود.

لازم به ذکر است که پس از به قدرت رسیدن جریانهای نزدیک به ایران در عراق، مدعای هلال شیعی توسط پادشاه اردن بیان شد (برزگر ۱۳۸۷: ۴۳) و بسیاری از کشورها از آنچه کنترل چهار پایتخت عربی توسط ایران گفته می‌شد (بغداد، دمشق، بیروت و بعدها صنعا) ابراز نگرانی کردند. به نظر می‌رسد که مقابله با نفوذ منطقه‌ای ایران و تلاش برای گسترش نفوذ ژئوپلیتیکی یکی از مهم‌ترین محورهای سیاست

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام

خارجی کشورهایی چون عربستان و ترکیه بوده است. در این راستا، عربستان و ترکیه و همچنین قطر و برخی کشورهای دیگر به حمایت همه جانبه از گروههای مسلح مخالف اسد مبادرت کردند. (Nia- kooee 2013: 439-443)

هزاران جنگجوی خارجی از جهان عرب با مدیریت و برنامه ریزی اطلاعاتی کشورهای عربی و غربی برای آنچه جهاد مقدس علیه حکومت علوی در سوریه خوانده می شد، وارد سوریه شدند. اگرچه رقابت میان عربستان و ترکیه در منطقه قابل کتمان نیست و ترکها از جریانهای اخوانی حمایت می کنند، در حالی که عربستان عمدتاً اخوان المسلمین را دشمن جدی ایدئولوژیک خود تلقی می کند، اما عربستان و ترکیه سالهای متمادی در سوریه در یک راستا عمل کرده و خواهان سقوط حکومت اسد، قدرت گیری جریانهای سنی و حذف نفوذ منطقه ای ایران در این منطقه بودند. (نیاکوئی ۱۳۹۹: ۱۳۸) در چنین پیش زمینه ای، ایران تحولات سوریه را متفاوت از تحولات سایر کشورهای عربی قلمداد نمود و در حالی که تحولات کشورهایی چون تونس، مصر، لیبی، یمن و بحرین را بیداری اسلامی و دارای ماهیت مردمی تلقی می کرد، تحولات سوریه را متأثر از تحرکات بازیگران خارجی و غیر مردمی ارزیابی نمود.

بر این اساس، سیاست اعلامی جمهوری اسلامی ایران، مخالفت با مداخلات خارجی در سوریه بوده و ایران در راستای حمایت از دولت سوریه و به دعوت این کشور به نقش آفرینی در سوریه مبادرت کرد. محورهای سیاست گذاری ایران در بحران سوریه را در چند سطح می توان ارزیابی نمود. در سطح نظامی (مستقیم یا نیابتی) می توان به کنش نظامی از طریق بازیگران نیابتی و سازماندهی شبه نظامیان خارجی حامی اسد مانند زینبیون و فاطمیون، اقدام نظامی مستقیم به صورت حضور نیروهای نظامی ایرانی در کنار نیروهای سوریه و همچنین عملیات مستقیم علیه گروههای تکفیری مانند داعش اشاره کرد. در سطح مستشاری نیز ارسال ادوات و مستشاران نظامی، پایه گذاری نیروی دفاع ملی و نیروهای دفاع محلی با الگوبرداری از بسیج ایران و نظارت مستشاران ایرانی بر آموزش شبکه نظامی سوریه، تجهیز آنها به ابزارهای تسلیحاتی قابل ذکر است. در سطح اقدامات دیپلماتیک و حقوقی نیز می توان به تلاش برای متقاعد کردن روسیه برای ورود نظامی به بحران سوریه، حمایت دیپلماتیک از تمامیت ارضی و یکپارچگی سرزمینی سوریه، حضور و نقش آفرینی دیپلماتیک از جمله در مذاکرات آستانه و تلاش برای ایجاد و تقویت ائتلافهای سیاسی منطقه ای حامی دولت سوریه از جمله اتاق فکر بغداد با حضور عراق و سوریه و روسیه اشاره کرد. (نیاکوئی و پیرمحمدی ۱۳۹۸: ۱۸۴)

ایران در مجموع موفق شد در برابر سیاست های تهاجمی گروه های بنیادگرای سلفی و تکفیری، نوعی

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام
جمعه نرسانف العلم الاسلامی

۱۲

سال دوازدهم، شماره سوم، پائیز ۱۴۰۱

بازدارندگی ایجاد کند که مهمترین سازوکارهای آن سازماندهی کنشگران فروملي همانند حزب الله لبنان، زینبیون، فاطمیون و غیره و همچنین همکاری ژئوپلیتیکی و راهبردی با روسیه بود به طوری که نیروهای زمینی تحت مدیریت ایران با پشتیبانی نیروی هوایی روسیه، به سرعت موفق به تغییر معادلات در سوریه نمودند. لازم به ذکر است که تا سپتامبر ۲۰۱۵ بخش اعظم خاک سوریه در دست مخالفان بود با این حال کنشگری فعال ایران و وارد نمودن نظامی روسیه به این مناقشه، زمینه تغییر معادلات در سوریه و کنترل حکومت بر تقریباً تمامی سرزمین را فراهم آورد.

باید توجه داشت که کنش روسیه تا اواسط سال ۲۰۱۵ در چارچوب موازنه نرم قابل تبیین است و این کشور برای مقابله با تحرکات ایالات متحده و کشورهای عربی از ابزارهای نهادی و دیپلماتیک (به عنوان مثال وتوی طرحهای آمریکا در شورای امنیت) استفاده می کرد و ورود مستقیم نظامی به تحولات نداشت با این حال چشم انداز سقوط دمشق و گسترش قدرت جریانهای معارض و بنا به برخی گزارشها نقش اقلیتی ایران، روسیه را به انجام حملات هوایی وسیع در سوریه مجاب نمود. (دیپلماسی ایرانی: ۱۵ مهر ۱۳۹۴؛ Kabalan: 2015) که البته در این مورد دیدگاههای مختلفی وجود دارد. به هر حال هم اکنون بیش از ۸۰ درصد مناطق سوریه تحت کنترل دولت مرکزی است در حالی که استان ادلب و بخشهای کردنشین در نوار شمالی این کشور عمدتاً در دست گروههای معارض همسو با ترکیه و یا افراد متحد با ایالات متحده قرار دارد.

در رابطه با چرایی حضور ایران در سوریه، تحلیل‌های مختلفی ذکر شده است. منتقدان، آنرا دارای وجهی تهاجمی دانسته و از تلاشهای ایران بر نفوذ در مدیریتانه سخن می گویند. برخی دیگر از محققان نیز حضور ایران را متأثر از وجوه ایدئولوژیک و فرقه گرایانه ارزیابی (Ostovar: 2016) و تاکید می کنند که ایران به دنبال گسترش شیعه دوازده امامی در مناطق تحت نفوذ خود در سوریه است و در برنامه های ایران به شدت از شکل گیری نوعی هویت شیعی و تغییر دین مردم به تشیع حمایت می شود و هزاران نفر از مردم مناطق تحت نفوذ ایران برای آنکه با برخورد و تسهیلات مناسب تری از سوی ایران مواجه شوند، به تشیع روی آورده اند. مقابله با اسرائیل و گسترش عمق استراتژیک نیز مورد توجه ناظران امور قرار گرفته است.

(Alirafai, Jahanbani and Khaliji :March 2021)

اگرچه مقابله با اسرائیل و همچنین حمایت از هویت شیعی در سیاست خارجی ایران جایگاه قابل توجهی دارد، اما نگاهی تاریخی و ژئوپلیتیکی به روابط ایران و سوریه و سیاست منطقه ای جمهوری اسلامی ایران نشان می دهد که این کشور نوع ائتلاف کشورهای عربی و غربی برای براندازی حکومت

فصلنامه علمی - پژوهشی
مجموعه دراست العالم الاسلامی
پژوهش‌های یابی جهان اسلام

سوریه را تهدیدی برای قدرت منطقه‌ای و فراتر از آن امنیت ملی خود برداشت نموده و آنرا پاسخی دفاعی به تهدیدات امنیتی در نظر می‌گیرد. (Akbarzadeh, Goulray and Ehteshami: 2022) به عنوان مثال آیت‌الله خامنه‌ای اشاره کردند که اگر در سوریه مبارزه نمی‌کردیم، باید در همدان و کرمانشاه می‌جنگیدیم. (خبرگزاری تسنیم: ۱۶ بهمن ۱۳۹۴) لازم به ذکر است که بررسی جریانهای معارض سوری حاکی از آن است که گروههای تکفیری مانند جبهه النصره و دولت اسلامی و جریانهای همسو نقش بسیار قدرتمندی در میان معارضان داشته و می‌توان تصور نمود که در صورت سقوط اسد، شکل‌گیری دولتی با حضور تکفیری‌ها و تحت کنترل رقبای منطقه‌ای ایران در دمشق بسیار محتمل می‌بود.

در واقع می‌توان استدلال نمود که اگر ایران در مقابله با داعش و سایر گروههای تکفیری از سازوکارهای پیشگیرانه استفاده نمی‌کرد، در آن صورت، رویکرد سیاسی امنیتی کشورهای منطقه‌ای و گروههای ایدئولوژیک نیابتی آنها در غرب آسیا می‌توانست در حوزه جغرافیای ایران باعث ناامنی شود. گروه‌های هویتی با ایدئولوژی‌های «اسلام‌سلفی» و «بنیادگرایی تکفیری» محور اصلی تعارض امنیتی در خاورمیانه به ویژه در سال‌های ۲۰۱۸-۲۰۱۴ محسوب می‌شوند. بخش قابل توجهی از منازعات منطقه‌ای در این مقطع زمانی، «مؤلفه‌های ایدئولوژیک و ژئوپلیتیکی» تهدید علیه امنیت ملی ایران را نشان می‌دهد. ایران برای مقابله با تهدیدات امنیتی گروه‌های تکفیری و بازیگران منطقه‌ای در سوریه و همچنین عراق از سازوکارهای کنش پیشگیرانه بهره گرفته و از این طریق زمینه محدودسازی تحرک عملیاتی بازیگران موثر در محیط منطقه‌ای را به وجود آورده است. این سیاستها را میتوان در قالبی تدافعی تحلیل نمود. (علویان و متقی: ۱۴۰۰)

در مجموع با سقوط اسد، نفوذ منطقه‌ای و تاثیرگذاری ایران در سوریه کاهش می‌یافت و عمق استراتژیک جمهوری اسلامی با چالش جدی مواجه می‌شد. لازم به ذکر است که سوریه در جبهه مقاومت هم نقش کلیدی داشته و کنار رفتن حکومت نزدیک به ایران در این کشور بدون تردید هم بر تحولات لبنان و جایگاه حزب الله در این کشور و هم بر تحولات عراق تاثیر منفی می‌گذاشت. بر این اساس می‌توان استدلال نمود که سیاست ایران عمدتاً در چارچوب رئالیسم تدافعی قابل تبیین است و معطوف به مولفه‌هایی چون حفظ امنیت و در سطحی دیگر حفظ توازن قوای مطلوب در منطقه است.

ارزیابی سیاست‌گذاری و کنشگری ایران در سوریه و پیامدهای آن

در رابطه با پیامدهای کنشگری ایران در سوریه و همچنین ارزیابی میزان موفقیت آن باید توجه داشت که سیاست خارجی ایران در سوریه دارای ابعاد و پیامدهای مختلفی می‌باشد که در حوزه‌های مختلف

امنیتی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی قابل ذکر است. در ادامه مهمترین وجوه و پیامدهای سیاست‌گذاری ایران ذکر می‌گردد.

۱. موفقیت حکومت اسد در کنترل مجدد سوریه و تضعیف گروه‌های تکفیری

بدون شک با نقش آفرینی ایران و روسیه، به مرور گروه‌های معارض تضعیف شده و از مناطق مختلفی چون حلب، درعا، حمص و.. عقب نشینی نمودند. بررسی نقشه کنونی سوریه حاکی از آن است که معارضان عمدتاً در ادلب و صفحات شمالی کشور و در امتداد مرزهای ترکیه مستقر هستند و از سایر مناطق کشور پاکسازی شده‌اند. گروه‌هایی که در ادلب هستند نیز متنوع بوده و از جبهه النصره تا ارتش آزاد را در برمی‌گیرد. سازماندهی گروه‌های مسلح مانند زینبیون، فاطمیون، حزب الله لبنان و نقش مستشاری سپاه قدس در کنار عملیات‌های هوایی وسیع روسیه که گفته شده با اقناع ایران انجام گرفت، نقش بسیار مهمی در تضعیف داعش، جبهه النصره و سایر گروه‌های تکفیری و سلفی در سوریه داشته است. در واقع در حالی که بخش عظیمی از سوریه تا سال ۲۰۱۶ در کنترل گروه‌های تکفیری بود، اکنون این جریانها به کلی تضعیف شده و در جریان جنگ داخلی سوریه و متأثر از کنش‌گری ایران و روسیه، دهها هزار نفر از گروه‌های تکفیری کشته و تاسیسات و تجهیزات آنها منهدم گشته است. با تضعیف این جریانات در سوریه، نقش این گروه‌ها به ویژه داعش در عراق نیز کاهش یافته و امنیت ملی ایران افزایش یافته است. در واقع خطر گروه‌های تکفیری متأثر از کنش‌گری ایران و روسیه در سوریه تقلیل یافته است. از سوی دیگر ایران موفق به حفظ متحد استراتژیک خود در منطقه شده است. لازم به ذکر است که هم اکنون می‌توان ادعا نمود که حکومت سوریه، از بحران‌گذار کرده و حتی بازیگران معارض منطقه‌ای مانند عربستان سعودی و امارات نیز تداوم حکومت سوریه را مسلم می‌دانند.

در مجموع می‌توان استدلال کرد که مداخله نظامی امنیتی ایران در سوریه از یک سو باعث تداوم حکومت سوریه، متحد استراتژیک ایران، شده و لذا جایگاه منطقه‌ای جمهوری اسلامی را حفظ کرده است. از سوی دیگر این سیاست موجب تضعیف گروه‌های تکفیری که از نظر ایدئولوژیکی رقیب ایران بوده و از نظر ژئوپولیتیکی نیز توسط رقبای منطقه‌ای ایران بسیج می‌شوند، گشته است. با توجه به جایگاه استراتژیک سوریه که از آن به بزرگترین کشور کوچک جهان نام برده‌اند (کتاب سبز سوریه ۱۳۸۷: ۱۵ - ۱)، حفظ حکومت سوریه و سرکوب جریانهای تکفیری بر نواحی ژئوپولیتیکی مجاور به ویژه عراق و لبنان که هر دو برای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران مهم است نیز تاثیر بسزایی داشته است.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الاسلامی

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بای جهان اسلام

۱۴

سال دوازدهم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۱

۲. نگاه محدود نظامی امنیتی به سوریه و ضعف دیپلماسی اقتصادی ایران

اگرچه همانطور که گفتیم جمهوری اسلامی در عرصه نظامی امنیتی سوریه یا به عبارتی در سطح میدانی موفق عمل نموده است، اما باید توجه داشت که امروزه قدرت و امنیت دارای مولفه‌های متعددی است و اقتصاد به عنوان یکی از مولفه‌های قدرت روز به روز اهمیت بیشتری می‌یابد. جمهوری اسلامی ایران در دهه اخیر با بحرانهای اقتصادی عمیقی مواجه بوده که از جمله می‌توان به رشد اقتصادی منفی در سالهای متوالی، تورمهای افسار گسیخته و کاهش ارزش پول اشاره کرد. این عوامل خود بر توان تاثیرگذاری ایران در حوزه اقتصادی سوریه از جمله سرمایه‌گذاری تاثیر گذارده است.

گذشته از این، ضعف دیپلماسی اقتصادی کشور نیز مزید بر علت شده است. بررسی مبادلات تجاری بین ایران و سوریه و ترکیه و سوریه حاکی از این است که ترکیه در سال ۱۳۹۹ بیش از ۸ برابر ایران مبادله تجاری با سوریه داشته است. در واقع ایران علی‌رغم نقش حیاتی در بقای حکومت سوریه، نتوانسته در عرصه اقتصادی این کشور فعال باشد حال آنکه ترکیه که در دوران جنگ داخلی، یکی از بزرگترین حامیان گروههای تکفیری بود بسی موفقتر از ایران عمل کرده است. کارشناسان مسائل اقتصادی سوریه، عدم شناخت سوریه از ایران، ضعف لجستیک، عدم برپندسازی مناسب، باور نداشتن سوریه به توانمندی های ایران، عدم انتخاب سفرا با رویکرد اقتصادی و عدم وجود راینان بازرگانی در کشورهای مختلف و نداشتن راهبرد مشخص تجاری از سوی سازمان توسعه تجارت ایران را مهمترین نقاط ضعف در توسعه روابط تجاری ایران و سوریه عنوان کردند. (خبرگزاری فارس: ۲۶ آذر ۱۳۹۹)

باید توجه داشت که سوریه در دوره پس از جنگ داخلی با بحرانهای اقتصادی عمیقی مواجه است و از سوی دیگر نیاز به شکل دادن روابط با کشورهای عربی برای افزایش مشروعیت دارد. همان طور که گفته شده یکی از بنیانهای حکومت سوریه، پان عربیسم است و حتی در قانون اساسی این کشور ذکر شده که سوریه بخشی از امت واحده عربی است. (نیاکونی ۱۳۹۱: ۱۴۰) مولفه عربیت و مهمتر از آن نیاز به سرمایه‌گذاری و کمکهای مالی اعراب برای بازسازی اقتصادی و خروج از بحران اقتصادی، این کشور را با معمای سیاست خارجی مواجه کرده است. هم اکنون که حکومت سوریه، از بحران گذار کرده و حتی بازیگران معارض منطقه‌ای مانند عربستان سعودی و امارات نیز تداوم حکومت سوریه را مسلم می‌دانند، تلاشهای جبهه عربی برای نزدیکی به سوریه به شرط انتقال اسد از سنگر ایران به سنگر عربی فزونی گرفته است طوری که حتی برخی تاظران ادعا کردند که «نخستین نتیجه سفر وزیر امور خارجه امارات به دمشق تصمیم سوریه به اخراج جواد غفاری، فرمانده سپاه پاسداران از سوریه به عنوان عنصری

نامطلوب بوده است و در آینده اتفاقات مهم‌تری می‌افتد» (دیپلماسی ایرانی: ۲۷ آبان ۱۴۰۰) البته این ادعا توسط ایران تکذیب شده با این حال تلاشها برای دور کردن سوریه از ایران قابل انکار نیست. باید توجه داشت که پایین بودن مبادلات تجاری ایران و سوریه از یکسو و پتانسیلهای بالای کشورهای عربی برای سرمایه‌گذاری و بازسازی سوریه از سوی دیگر می‌تواند بر تداوم نفوذ ایران در این کشور تاثیر منفی داشته باشد. باید توجه داشت که اکنون وجه اقتصادی قدرت روز به روز پررنگ‌تر میشود و کشورها برای دستیابی به اهداف سیاست خارجی خود از انواع ابزارها از جمله نفوذ اقتصادی و حتی تحریم استفاده می‌کنند. ضعف ایران در عرصه اقتصادی بدون شک در سیاست خارجی نیز بازتاب داشته و پتانسیل تاثیرگذاری کشور را کاسته است.

۳. رقابتهای منطقه‌ای و تاثیر آن بر منافع ملی ایران

گذشته از تلاشهای کشورهای عربی برای نزدیکی به سوریه و دورکردن این کشور از ایران، پیچیدگی‌های دیگری از سوی ترکیه نیز به چشم می‌خورد. ترکیه به ویژه پس از ۲۰۲۰ سیاستهای جاه‌طلبانه خود در سوریه را گسترش داده است. عملیات نظامی ترکیه در شمال سوریه تا این تاریخ با واکنش جدی ایران چندان مواجه نبوده زیرا که نواحی شمالی سوریه در مقایسه با نواحی جنوبی برای طرحهای درازمدت ایران در سوریه دارای ارزش استراتژیک و نظامی نبود. اما از اوایل ۲۰۲۰ ترکیه به گسترش جاه‌طلبی منطقه‌ای خود برای افزایش نواحی تحت کنترل پرداخت که زمینه درگیری با نیروهای نزدیک به ایران را فراهم آورد. از این پیچیده‌تر نزدیکی اخیر اسرائیل و ترکیه است که میتواند به ابتکارهای مشترک ترکی اسرائیلی برای ضربه به نفوذ ایران در منطقه منجر گردد. (Azizi and Sevic: 2022)

در واقع نفوذ ایران همچنان با تحركات وسیع کشورهای عربی برای جدایی سوریه از ایران و همچنین نزدیکی ترکیه و اسرائیل و همکاری‌های مشترک احتمالی آنها مواجه است که میتواند با توجه به صرف منابع وسیع، زمینه آسیب و تزلزل در جایگاه ایران را فراهم آورد، این در شرایطی است که در جبهه حامیان حکومت سوریه نیز شکافها و اختلافهایی پس از تثبیت حکومت سوریه به چشم می‌خورد. ایران و روسیه در دوره جنگ داخلی، همسو و هماهنگ در راستای پیروزی حکومت بشار اسد عمل نمودند. این دو کشور در کنار عراق و سوریه یک ائتلاف منطقه‌ای را برای مقابله با گروههای معارض و حامیان منطقه‌ای و بین‌المللی آنها ایجاد کردند که به اتاق فکر بغداد معروف شد. همکاری ایران و روسیه در عملیتهای تعیین‌کننده و سرنوشت‌سازی مانند آزادسازی حلب شرقی کاملاً نمایان بود. در این عملیات، نیروهای زمینی تحت

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهشهای بای جهان اسلام

۱۶

سال دوازدهم، شماره سوم، پائیز ۱۴۰۱

فصلنامه علمی - پژوهشی
مجموعه دراستک اعلیٰ اسلامی
پژوهشهای یاسی جهان اسلام

مدیریت ایران با نقش آفرینی نیروی هوایی روسیه، موفق به آزادسازی حلب و تغییر معادلات میدانی در این منطقه استراتژیک و نمادین نمودند. در عملیتهای دیگر نیز این همکاریها تعیین کننده و سرنوشت ساز بود طوری که می توان ادعا کرد بدون نقش آفرینی مشترک ایران و روسیه، تداوم و تثبیت حکومت بشار اسد بسیار نامحتمل به نظر می رسید. به هر حال با تثبیت حکومت سوریه، رقابت و اختلاف نظر بین ایران و روسیه نمود بیشتری یافته طوری که منافع جمهوری اسلامی ایران را تحت الشعاع قرار داده است. از یک سو رقابت اقتصادی بین ایران و روسیه اوج گرفته و از سوی دیگر روسیه در خاور میانه بازی پیچیده و چندجانبه ای را دنبال می کند که بر منافع ایران تاثیر می گذارد. در رابطه با رقابت اقتصادی ایران و روسیه، گفته شده که

«پس از پایان جنگ در بیشتر مناطق سوریه، ایران و روسیه به عنوان دو حامی نظام «بشار الاسد» رقابت شدیدی برای تعیین مناطق نفوذ و تقسیم دستاوردهای جنگ را آغاز کرده اند. سوریه شاهد رقابت شدید روسیه و ایران برای امضای توافقنامه هایی کلان جهت استخراج نفت و فسفات و ساخت بنادر است. در این زمینه شرکت های روسی پیروز میدان بوده اند به طوری که این شرکت ها در طی سال های ۲۰۱۳ تا ۲۰۲۰ برنده پنج قرارداد نفتی شدند. این در حالی است که ایران تنها در سال گذشته موفق به امضای یک قرارداد نفتی با دولت سوریه شد.... همچنین قرار بود دولت سوریه قرارداد تولید فسفات را به ایران واگذار کند اما در نهایت این قرارداد در سال ۲۰۱۸ با یک شرکت روسی به امضا رسید. توافق شده تا این شرکت روسی به مدت ۵۰ سال هفتاد درصد از سود فروش فسفات تولیدی در سوریه را از آن خود کند. در بهار ۲۰۱۹، سوریه اعلام کرد که قصد دارد بندر طرطوس را به روسیه و یک ترمینال کانتینری در بندر لاذقیه را به ایران اجاره دهد اما بعدها قرارداد دوم به سرانجام نرسید... ایرانی ها احساس می کنند که در مقایسه با تعهداتشان در برابر سوریه، سهم منصفانه ای از دارایی های این کشور را به دست نیاورده اند. ایرانی ها حمایت اقتصادی بیشتری ارائه کرده اند. اما منافع اقتصادی بیشتر از آن که به ایرانی ها برسد به کیسه روس ها می رود. از نظر فرهنگی نیز این روس ها بودند که موفق شدند با غلبه بر ایران، زبان روسی را بجای زبان فرانسوی به عنوان زبان دوم در این کشور جا بیندازند» (دیپلماسی ایرانی: ۳ خرداد ۱۴۰۰)

باید توجه داشت که اهداف سیاست خارجی روسیه در سوریه و به طور کلی دکتربین خاور میانه ای روسیه متفاوت و در مواردی متضاد با ایران است. روسیه از اواسط دهه اول هزاره جدید با بهبود اوضاع داخلی به سمت گسترش جاه طلبی های منطقه ای و جهانی حرکت کرده است. روسیه با فاصله گرفتن عمیق از رویکرد اتحاد جماهیر شوروی، به سوی باز نگه داشتن خطوط ارتباطی با تمام بازیگران مهم

خاورمیانه حرکت کرده است. (Trenin:2010) سیاست خاورمیانه‌ای روسیه مبتنی بر تنوع بخشی در روابط با بازیگران منطقه‌ای و قرار نگرفتن در یک‌سوی رقابتهای منطقه‌ای است و این کشور اهدافی چون موازنه قدرت در سطح منطقه، کسب پرستیژ بین‌المللی، مقابله با تهدیدهای امنیتی به ویژه گروههای بنیادگرای اسلامی، و گسترش منافع اقتصادی خود را دنبال می‌کند. در رابطه با سیاست چندوجهی روسیه باید به روابط پیچیده آن با بازیگران منطقه توجه داشت. روسیه همسوی با ایران علیه گروههای تکفیری در سوریه جنگید و نقش مهمی در تداوم حکومت اسد ایفا کرد. با این حال روسیه با دشمن شماره یک ایران، رژیم اسرائیل، نیز روابط ویژه‌ای دارد و همکاری این کشور با ایران، روابط نزدیک آن با اسرائیل را خراب نکرده است. (Lieven: 2021) به نظر می‌رسد که تداوم حضور نیروهای تحت کنترل ایران چندان مطلوب روسیه نیست و این کشور در مقابل حملات مکرر اسرائیل به مواضع گروههای نزدیک به ایران در سوریه عمده‌تا سکوت کرده و یا کنشی جدی انجام نداده طوری که برخی حملات اسرائیل به ایران را با چراغ سبز تلویحی روسیه ممکن می‌داند.

از سوی دیگر، روسیه در برخی مذاکرات منطقه‌ای با ترکیه و همچنین قطر، نشستهایی را برگزار کرده که بسیاری از کارشناسان از ایران به عنوان غایب بزرگ این مذاکرات نام برده و تلاشها برای به حاشیه راندن ایران را مورد توجه قرار داده‌اند. به نظر می‌رسد که در حوزه تحولات ادلب نیز روسیه و ترکیه، توافقهایی پشت پرده‌ای را دنبال می‌کنند و به طور کلی روسیه به ترکیه به مثابه یک شریک مهم نگاه می‌کند. گذشته از اینها، روسیه و عربستان در حوزه انرژی همکاری‌های مختلفی داشته و در مقابل افزایش شدید تولید نفت توسط ایالات متحده، تمایل به همکاری دارند. سفر سال ۲۰۱۷ ملک سلمان پادشاه عربستان سعودی به مسکو اولین سفر تاریخی بود و این دو ابرقدرت انرژی متعهد شدند که سیاست‌های صادرات نفت خود را هماهنگ کنند. (Rumer: October 31, 2019) باید توجه داشت که تحریم نفت ایران باعث افزایش تولید سایر تولیدکنندگان نفت از جمله روسیه، عراق و عربستان شد طوری که این کشورها در روندی پیچیده، جایگاه سابق ایران در تولید و عرضه نفت را در دست گرفتند. روسیه همچنین در رابطه با موضوع یمن که محور مهمی در رقابتهای ایران و عربستان است، همسو با عربستان عمل می‌کند. روسیه گروه انصارالله را به رسمیت نشناخته و مشروعیت دولت منصور هادی را به کرات مورد تایید قرار داده است، اگرچه در عین حال از میانجیگری در این منطقه نیز سخن می‌گوید. (بزرگمهری و نجفی ۱۳۹۸: ۱۴۷-۱۴۶) روسیه همچنین روابط بسیار ویژه نظامی امنیتی با مصر دارد که در قراردادهای نظامی، دیدارهای دیپلماتیک و مواضع و کنش مشترک این دو کشور در حوزه لیبی نمود یافته است.

فصلنامه علمی - پژوهشی
مجموعه‌ای برای جهان اسلام

به طور کلی همان طور که رویت می‌شود، روسیه تلاش کرده تا روابط خود را با همه بازیگران این منطقه گسترش داده و با نوعی بازی پیچیده و بهره‌گیری از رقابتهای بازیگران منطقه‌ای و در خلای نقش آفرینی سنتی ایالات متحده در خاورمیانه، خود را به عنوان بازیگر اصلی منطقه تثبیت و منافع اقتصادی امنیتی خود را دنبال کند. نگاهی به سیاست خارجی ایران در خاورمیانه تصویر دیگری را ترسیم می‌کند. ایران، اسرائیل را دشمن اصلی خود دانسته و در تضادی ایدئولوژیک با آن به سر می‌برد. از سوی دیگر ایران در سالهای اخیر به ویژه پس از بهار عربی، روابطی بسیار بحرانی را با عربستان سعودی تجربه کرده طوری که عربستان و عمده کشورهای شورای همکاری خلیج فارس از خروج آمریکا از برجام و فشار بر ایران استقبال کرده و عربستان تلاشهای فراوانی برای جایگزینی نفت ایران انجام داد. ایران با مصر نیز روابطی ندارد و روابط آن با ترکیه نیز متأثر از بحران سوریه و برخی مسایل دیگر از جمله جاه‌طلبی‌های منطقه‌ای اردوغان کم و بیش دستخوش تنش بوده است.

تحریمهای ایالات متحده و عدم همراهی واقعی اروپا برای حفظ برجام پس از خروج ترامپ نیز اوضاع اقتصادی و تنوع کنشگری ایران در سیاست خارجی را در سطحی کلان تحت الشعاع قرار داده است. در چنین شرایطی به نظر می‌رسد که ایران گزینه‌های محدودی برای اتحاد و یا همکاری در اختیار دارد، در حالی که روسیه همانطور که گفتیم دارای سیاست چندجانبه بوده و بازی پیچیده‌ای را دنبال می‌کند. این وضعیت، روابط این دو کشور را در وضعیت عدم تقارن قرار داده و امکان اینکه روسیه از ایران به مثابه کارت در معادلات منطقه بهره گیرد و یا حداقل اینکه ایران قادر به حفظ منافع خود در سطح منطقه‌ای و به طور خاص در حوزه سوریه نباشد، را فزونی می‌بخشد. باید توجه داشت که ایران و روسیه پتانسیل‌های رقابتی قابل توجهی دارند. اگرچه این دو کشور در نوع نگاه به نظام بین‌الملل و مخالفت با یکجانبه‌گرایی غرب وجه مشترک دارند و دخالت‌های ایالات متحده در امور داخلی خود را برنمی‌تابند، اما این تمام ماجرا نیست. ایران و روسیه در عرصه انرژی و به ویژه انتقال گاز ایران به اروپا پتانسیل رقابت دارند. آنها در رابطه با مسایل حقوقی دریای خزر نیز تعارض منافع دارند و روسیه با پیمانهای دوجانبه و سه‌جانبه با سایر کشورهای ساحلی خزر منافع یکجانبه خود را دنبال می‌کند. اگر ایران از نظر اقتصادی و سیاسی قدرتمندتر و دارای گزینه‌های متنوع‌تری در عرصه سیاست خارجی باشد، می‌تواند منافع روسیه را در عرصه اقتصادی و سیاسی تحت الشعاع قرار دهد و این مطلوب فدراسیون روسیه نیست. البته باید توجه داشت حمله روسیه به اوکراین و تحولات جنگ در این کشور خود بر راهبرد کلی سیاست خارجی روسیه و به طور خاص راهبرد خاورمیانه‌ای این کشور تاثیر گذارده است که البته بررسی تاثیر جنگ

اوکراین بر راهبرد خاور میانه‌ای این کشور و روابط ایران و روسیه خود موضوع مستقلی است که واکاوی آن مجال دیگری را می‌طلبد.

۴. گسترش شکاف‌های مذهبی در منطقه و تضعیف قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران و

جبهه مقاومت

یکی از مهمترین مولفه‌های قدرت در عصر حاضر قدرت نرم است. قدرت نرم شامل شکل‌دادن به ترجیحات دیگران از طریق جذابیت و جذب است. یکی از ویژگی‌های تعیین‌کننده قدرت نرم این است که اجباری نیست. قدرت نرم از سه منبع فرهنگ، ارزشهای سیاسی و سیاستهای خارجی نشأت می‌گیرد. برخلاف قدرت سخت که با شاخصهایی چون توانایی‌های نظامی یک کشور در ارتباط است، قدرت نرم با توانایی‌های علمی، فرهنگی و سیاست خارجی و داخلی یک کشور مرتبط است. گفته شده که هرچه خط مشی‌های ما در انظار دیگران مشروع تلقی شود، قدرت نرم ما افزایش می‌یابد. (دهقانی فیروز آبادی و امیری ۱۳۹۷: ۱۰۶ - ۱۰۲) همانطور که مشخص است در بحث قدرت نرم، توانایی شکل‌دادن به افکار عمومی کشورهای هدف با ابزارهایی چون رسانه پراهمیت است. اینکه سیاست خارجی و داخلی یک کشور در کشورهای دیگر چگونه برداشت می‌شود بسیار تعیین‌کننده است به عنوان مثال اگرچه جرج دبلیو بوش با حمله به عراق موفق به اشغال این کشور شد ولی این سیاست در میان ملل عربی تجاوزکارانه تلقی شد و بر قدرت نرم ایالات متحده تأثیری منفی گذارد.

علاوه بر سیاستهای دولت در داخل و خارج، قدرت و توان اقتصادی یک کشور نیز باید مورد توجه قرار گیرد. اقتصاد به مثابه عامل نمادین، در تصویرسازی قدرت نرم نقش بسزایی دارد. رشد اقتصادی و رفاهی، افزایش سرمایه‌گذاری، امید به زندگی و کاهش بیکاری از جمله عواملی هستند که در روند تولید قدرت نرم نقش آفرینی می‌کنند. (دهقانی فیروز آبادی و امیری ۱۳۹۷: ۱۰۶ - ۱۰۲) هرگز یک کشور توسعه نیافته و مملو از چالشهای اقتصادی و اجتماعی نمی‌تواند در عرصه قدرت نرم موفق باشد. در این میان، همانطور که گفته شده با گسترش تکنولوژی‌های ارتباطی و اطلاعاتی، نقش رسانه نیز اهمیت چشمگیری یافته در واقع رسانه به مثابه ابزاری برای شکل‌دهی افکار عمومی و در راستای اهداف سیاست خارجی هر کشوری مورد استفاده قرار می‌گیرد. نقش شبکه سی‌ان‌ان در جنگ خلیج فارس که به تأثیر سی‌ان‌ان معروف شده و همچنین نفوذ و تأثیر شبکه الجزیره بر افکار عمومی جهان عرب که به مثابه قدرت نرم قطر قلمداد شده را از این منظر می‌توان ارزیابی نمود.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

۲۰

سال دوازدهم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۱

اگر بخواهیم تاثیر دوسویه قدرت نرم ایران در بحران سوریه و تاثیر سیاست‌گذاری های ایران بر قدرت نرم کشور را بررسی کنیم، چند نکته حائز اهمیت است. از یک سو ضعف اقتصادی ایران به ویژه در شاخصهایی چون نابرابری های اقتصادی، رشد اقتصادی منفی، فساد و عدم شفافیت در کنار بحرانهای اجتماعی و سیاسی و از جمله برخی بی ثباتی های سیاسی بر چهره جمهوری اسلامی ایران در جهان عرب و از جمله سوریه تاثیر گذارده است. از سوی دیگر سیاست ایران در بحران سوریه عمدتا در جهان عرب در قالبهایی چون حمایت از حکومت دیکتاتوری، فرقه گرایی و حمایت از نظام اقلیتی تبلور یافته و سازماندهی گروههای شیعی از جمله حزب الله لبنان، زینبیون، فاطمیون و غیره و کشگری آنها در مناطق عمدتا سنی مانند حلب با توجه به نوع پوشش خبری رسانه های غالب عربی و غربی و همچنین ضعف رسانه ای ایران باعث کاهش قابل توجه جایگاه ایران و جبهه مقاومت در افکار عمومی جهان عرب شده است.

پژوهش موسسه پیو نشان می دهد که در سالهای ۲۰۰۶ - ۲۰۰۷ بیش از نیمی از مصاحبه شوندگان در کشورهای اردن، مصر و ترکیه دیدگاه مثبتی درباره ایران داشتند در حالی که این رقم در سال ۲۰۱۴ به یک پنجم تقلیل یافت. اندیشکده مرکز عربی پژوهش ها و مطالعات سیاسی، مستقر در دوحه نیز بین دسامبر ۲۰۱۷ و آوریل ۲۰۱۸ نظرسنجی های گسترده ای پیرامون افکار عمومی جهان عرب انجام و آنرا با سالهای قبل مقایسه نمود. در این نظرسنجی ۶۵ درصد معتقد بودند که سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در منطقه عربی منفی است. براساس نظرسنجی سال ۲۰۱۸ اکثریت افکار عمومی جهان عرب، ۶۴ درصد، معتقد بودند که سیاست خارجی ایران در قبال منطقه عربی منفی و یا تاحدودی منفی است. ۲۱ درصد گفته اند سیاست ایران مثبت یا تاحدودی مثبت است. ۷ درصد با قاطعیت گفته اند که سیاست ایران مثبت و ۴۹ درصد با قاطعیت گفته اند که این سیاست منفی است. بیشترین دیدگاه منفی درباره سیاست خارجی ایران در مصر و اردن و کمترین در لبنان بوده است. (دنایای اقتصاد: ۳ آذر ۱۴۰۰)

در نظرسنجی این موسسه در سال ۲۰۲۰ اندکی جایگاه ایران بهبود یافته طوری که ۵۸ درصد افکار عمومی سیاست ایران در جهان عرب را منفی و ۲۵ درصد آنرا مثبت دانستند در حالی که موقعیت ترکیه دقیقا برعکس ایران بوده طوری که ۵۸ درصد سیاست این کشور در جهان عرب را مثبت و ۲۵ درصد منفی ارزیابی نمودند. در این نظرسنجی، در مورد بحران سوریه ۶۱ درصد افکار عمومی جهان عرب، سیاست ایران را منفی دانسته اند. (عبدالمجید: ۲۰ اکتبر ۲۰۲۰)

زاگی در کتاب «نگاهی به ایران: ظهور و سقوط ایران در افکار عمومی» نشان می دهد که جنگ های

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام

۲۲

سال دوازدهم، شماره سوم، پائیز ۱۴۰۱

آمریکا در افغانستان و عراق و سیاست های بوش در منطقه و نیز مواضع خارجی محمود احمدی نژاد در دو سه سال نخست ریاست جمهوری و شکست اسرائیل از حزب الله در جنگ ۳۳ روزه تابستان ۲۰۰۶ یکی از مهمترین دلایل محبوبیت ایران در بین کشورهای عربی در آن مقطع زمانی است زیرا در بیشتر کشورهای عربی این باور وجود داشت که این تنها ایران است که یک تنه در برابر سیاست های توسعه طلبانه آمریکا و اسرائیل در منطقه ایستادگی می کند و بر این مبنا به طور میانگین نزدیک به ۷۵ درصد افکار عمومی در بیشتر کشورهای عربی در مجموع نگاهی مثبت نسبت به ایران و سیاست های ضد امریکایی و اسرائیلی آن داشتند، در حالی که پس از به قدرت رسیدن باراک اوباما در آمریکا و وقوع بهار عربی، به ویژه بحران داخلی سوریه و ادامه برنامه هسته ای ایران، موقعیت این کشور در بین افکار عمومی کشورهای عربی به شکل محسوسی افت داشته است. (دیپلماسی ایرانی: ۱۶ اردیبهشت ۱۳۹۲)

در واقع شواهد نشان می دهد که در مجموع سیاست منطقه ای ایران و به ویژه سیاست ایران در بحران سوریه مورد استقبال افکار عمومی جهان عرب قرار نگرفته است. شکافهای مذهبی در جهان اسلام (شیعه - سنی) و مدل حکومت اقتدارگرای سوریه و نوع برخورد آن با گروههای مخالف و همچنین ضعف رسانه ای جمهوری اسلامی ایران در تاثیرگذاری بر افکار عمومی جهان عرب و ارائه روایتی جایگزین، همگی بر افول جایگاه جمهوری اسلامی ایران تاثیر داشته است. لازم به ذکر است که در جنگ ۳۳ روزه این روایت که ایران و جبهه مقاومت، شکست سنگینی بر اسرائیل وارد کرده اند به روایت غالب در جهان عرب تبدیل شد. اما بحران سوریه و کنشگری مشترک جریانهای شیعی منطقه ای تحت فرمان سپاه قدس برای حفظ حکومت بشار اسد که با جنگ داخلی این کشور اعتبار خود را از دست داده بود، عمدتاً در جهان عرب فرقه گرایانه و مداخله جویانه تلقی شده است. ضعف شدید رسانه ای جمهوری اسلامی ایران نیز بر تثبیت این روایت بی تاثیر نبوده است به عنوان مثال، در حالی که جمهوری اسلامی ایران اعلام نمود که بازگشت سردار جواد غفاری از سوریه به دلیل پایان ماموریت و با تقدیر و تشکر رسمی حکومت سوریه انجام گرفته، روایتی مبنی بر اخراج تحقیرآمیز این فرمانده ارشد سپاه قدس توسط بشار اسد به تیر تمام رسانه های عربی و غربی تبدیل و عملاً به روایت غالب تبدیل شد. مسعود اسداللهی در رابطه با ضعف رسانه ای و هزینه سنگینی که ایران در این ماجرا پرداخت نمود می گوید:

«تودیع آقای غفاری غیررسانه ای انجام شد و برادر جدیدی معارفه شدند، این موضوع به مقامات رسمی سوریه هم اعلام شد و انواع و اقسام مراسم های تودیع برای ایشان صورت گرفت، سرلشکر علی ایوب وزیر دفاع سوریه که در عین حال رئیس ستاد ارتش هم هست، در مقر وزارت دفاع، مراسم

فصلنامه علمی - پژوهشی
جمهوری اسلامی ایران

تقدیر و تشکر از زحمات سردار غفاری را با حضور افسران بلندپایه ارتش سوریه برگزار کردند اما متأسفانه اینها رسانه‌ای نشد... هنگامی که وزیر خارجه امارت می‌خواست به سوریه برود و مقدماتش هم از قبل چیده شده بود؛ حضور وی در دمشق یک بمب خبری بود. وقتی وزیر خارجه یک کشور عربی می‌آید و با بشار اسد دیدار می‌کند و علنی اعلام می‌شود، آن جناح و گروه که به دنبال این بودند که این شکست را پوشش دهند، چون خبر تغییر فرمانده ایرانی را داشتند، این خبر را نگه داشتند و بلافاصله بعد از سفر وزیر خارجه امارات به دمشق اعلام کردند و مدعی شدند فرمانده نیروهای ایرانی اخراج شده است و این را اولین دستاورد سفر وزیر خارجه امارات اعلام کردند که اصلاً ربطی به هم نداشت و جابه‌جایی یک ماه قبل صورت گرفته بود. در عرف دیپلماسی اگر بخواهند یک فرد خارجی را اخراج کنند، حداکثر ۴۸ ساعت به وی فرصت می‌دهند که خاک کشور را ترک کند؛ نه اینکه یک ماه بماند و در سراسر کشور بچرخد و انواع و اقسام مراسم‌های مختلف مردمی و رسمی برای وی برگزار کنند و... خبر اخراج سردار غفاری از سوریه کذب است اما به دلیل ندانم‌کاری خود ما که باید اعتراف کنیم مسئولین ما هنوز نقش رسانه‌ای را خوب بلد نیستند، یک امر خیلی عادی را دودستی تقدیم طرف مقابل کردیم و حالا در موضع انفعال باید اعلام کنیم که این دو رخداد به هم ربطی نداشتند.» (اسداللهی ۳۰ آبان ۱۴۰۰)

در مجموع می‌توان گفت که بحران سوریه و سیاست خارجی جمهوری اسلامی در این بحران و به ویژه ضعف رسانه‌ای جمهوری اسلامی ایران و غلبه یافتن روایت رسانه‌های غربی عربی در مجموع باعث تضعیف قدرت نرم و جایگاه ایران در افکار عمومی جهان عرب شد و این مورد در رابطه با گروه‌هایی چون حزب الله لبنان نیز صادق است. در واقع سیاست جمهوری اسلامی ایران و گروه‌های مقاومت که عمدتاً از آنها به گروه‌های نیابتی جمهوری اسلامی نام برده می‌شود، در جهان عرب در قالب‌هایی چون تلاش برای گسترش نفوذ ایران در جهان عرب، دامن زدن به شکاف‌های مذهبی، حمایت از حکومت اقلیتی و دفاع از حکومتی که علیه مردم خود از سلاح شیمیایی استفاده می‌کند، چارچوب‌گذاری شده و این بر قدرت نرم ایران تاثیر منفی گذارده است.

نتیجه گیری و پیشنهادات

سیاست خارجی ایران در قبال سوریه موضوع پراهمیتی است زیرا این کشور نقش تعیین کننده ای در تحولات سیاسی سوریه در دهه اخیر داشته است. اکنون و با گذشت بیش از ده سال از آغاز بحران، بهتر می توان وجوه، ابعاد و پیامدهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را بررسی نمود. در این پژوهش مشخص شد که روابط ایران و سوریه در دوره بعد از انقلاب اسلامی، معطوف به مقابله با تهدیدات مشترک بوده و جمهوری اسلامی در این بستر، بحران سوریه را تلاش جبهه عربی غربی برای تضعیف نفوذ منطقه ای خود و تاثیرگذاری بر امنیت ملی ایران ارزیابی نمود. در واقع سیاست خارجی ایران در سوریه عمدتاً وجه امنیتی داشته و معطوف به مقابله با تهدیدات و حفظ نفوذ منطقه ای کشور بوده و تبیین آن از منظر رهیافت واقع گرایی به ویژه نظریه موازنه تهدید مناسب تر است. این سیاست با مهار تهدیدات امنیتی مستقیم به ویژه قدرت گیری گروه های تکفیری در حوزه منطقه ای غرب ایران و تداوم حکومت سوریه، در مجموع موفقیت آمیز بوده و قدرت منطقه ای ایران را تداوم بخشیده است. با این حال برخی وجوه سیاست گذاری ایران، چالش برانگیز بوده و پیامدهای ناخواسته ای را نیز به همراه داشته است که از جمله می توان به نگاه محدود نظامی امنیتی به سوریه و بی توجهی به دیپلماسی اقتصادی؛ هژمونی طلبی روسیه در این منطقه با نوعی بازی چند جانبه و پیچیده که مستقیماً بر منافع و حوزه نفوذ ایران تاثیر گذارده؛ و تضعیف قدرت نرم ایران و گسترش شکاف های فرقه ای در منطقه اشاره کرد. اکنون و با توجه به تثبیت حکومت بشار اسد به نظر می رسد که ایران نیز باید به سوی سیاستی جامع تر و کارآمدتر حرکت کند. در این راستا پیشنهادات زیر می تواند در راستای تامین منافع کلان و درازمدت ایران به کار رود.

۱. درک این مساله که امروزه قدرت و امنیت بسی فراتر از امنیت نظامی تعریف می شود طوری که مولفه های اقتصادی، محیط زیستی، اجتماعی و فرهنگی نیز باید لحاظ شود. در این راستا ایران باید از نگاه صرف امنیتی نظامی به سوریه فراتر رود و به ویژه با دیپلماسی اقتصادی، تبادلات فرهنگی و علمی، حضور قدرتمندی در این کشور داشته باشد. پایین بودن مبادلات تجاری ایران و سوریه و به طور کلی حضور ناچیز ایران در اقتصاد این کشور در مقایسه با کشورهایی چون روسیه و ترکیه، می تواند بر منافع ایران در این کشور و کنشگری آن تاثیرات منفی داشته باشد.

۲. جمهوری اسلامی بهتر است روابط خود با گروه های مختلف قومی و مذهبی در این کشور و حتی جریان های منتقد و اپوزیسیون را گسترده تر کند و از سوی دیگر به انجام اصلاحات سیاسی در سوریه به شکلی آرام و تدریجی کمک نماید. در واقع ایران می تواند در درازمدت با سیاستی جامع و حمایت

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش های بانی جهان اسلام

۲۴

سال دوازدهم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۱

فصلنامه علمی - پژوهشی
جهان اسلام

از شکل‌گیری تدریجی دولتی فراگیر که منافع امنیتی ایران را نیز لحاظ می‌کند، از یک سو چهره خود در جهان عرب را بازسازی کند و از طرف دیگر قدرت خود را بر پایه‌های اجتماعی قدرتمندتری استوار سازد و نه الزاماً شخص و یا حزبی خاص.

۳. ایران در سوریه و در سطحی کلان‌تر در خاورمیانه و جهان و حتی در موضوعاتی چون برجام به سوی متنوع‌تر نمودن شرکای خود حرکت کند و تنش‌زدایی و بهبود روابط با بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی را در دستور کار قرار دهد. همان‌طور که اشاره شد، سیاست خاورمیانه‌ای روسیه بر تنوع بخشی در روابط با بازیگران منطقه‌ای و قرار نگرفتن در یک‌سوی رقابتهای منطقه‌ای و بهره‌گیری از اختلافها و محذورات کشورهای مختلف منطقه در راستای منافع ملی خود مبتنی است. ایران نیز باید به‌طور کلی تعاملات خود با کشورهای مختلف چه در سطح منطقه‌ای و چه در سطح جهانی را گسترش دهد و کنشگری متنوع‌تری را انجام دهد. بهبود روابط با کشورهای عربی و اروپایی و تنش‌زدایی با ایالات متحده و شکل‌گیری توافق هسته‌ای در کنار ایجاد روابط وسیع‌تر با سایر گروههای تاثیرگذار در داخل سوریه و همچنین تعریف منافع با توجه به مقدرات و پرهیز از سیاستهایی که می‌تواند باعث حساسیت در سطوح مختلف شود، همگی می‌تواند امکان استفاده ابزاری قدرتهایی چون روسیه از وضعیت ایران را تقلیل دهد. در واقع برخی از بازیگران بین‌المللی مانند روسیه و حتی چین با لحاظ محذورات سیاست خارجی ایران (تنش در سطح منطقه و بحران در روابط با غرب) به دنبال ایجاد روابطی نامتقارن هستند، حال آنکه تنوع در گزینه‌های سیاست خارجی و بازی پیچیده و چندجانبه از سوی ایران می‌تواند خنثی‌کننده این سیاست باشد. این مهم نه تنها در خصوص بحران سوریه بلکه در مورد برجام، مسایل دریای خزر، روابط اقتصادی با چین و بسیاری موضوعات دیگر می‌تواند صادق باشد.

منابع فارسی

۱. احمدیان، قدرت، دانش نیا، فرهاد و کرمرضا کرمان (۱۳۹۵). هویت و سیاست خارجی خاورمیانه ای ایران و ترکیه در سوریه. فصلنامه سیاست جهانی. شماره ۱۸. صص ۱۷۳-۱۴۱
۲. اسداللهی، مسعود (۳۰ آبان ۱۴۰۰)، چرا فرمانده مستشاران ایرانی در سوریه تغییر کرد. خبرگزاری فارس.
<https://www.farsnews.ir/news/14000830000433>
۳. برزگر، کیهان (۱۳۸۷) ایران، عراق جدید و نظام سیاسی امنیتی خلیج فارس. تهران. انتشارات مرکز تحقیقات استراتژیک.
۴. بزرگمهری، مجید و شهلا نجفی (۱۳۹۸)، تحلیل راهبرد چین و روسیه در بحران یمن: همسویی با عربستان سعودی یا ایران. فصلنامه روابط خارجی. سال یازدهم. شماره ۴۲. صفحات ۱۵۹-۱۳۱
۵. بینین، جویل، حداد، بصام و شرین سیکلی (۱۴۰۱). چشم اندازی جدید بر اقتصاد سیاسی خاورمیانه و شمال آفریقا. ترجمه امیر نیاکوئی و رضا سیمبر. نشر مخاطب. تهران.
۶. خبرگزاری فارس (۲۶ آذر ۱۳۹۹). مقایسه سهم ایران و ترکیه در تجارت با سوریه/ چرا پیشنهاد فعالیت مشترک در بندر لاذقیه را رد کردیم؟
<https://www.farsnews.ir/news/13990925000859>
۷. خبرگزاری تسنیم (۱۶ بهمن ۱۳۹۴). آیت الله خامنه‌ای: اگر مدافعان حرم مبارزه نمی‌کردند، باید در کرمانشاه و همدان می‌جنگیدیم.
<https://www.tasnimnews.com/fa/news/1394/11/16/991703>
۸. دفتر مطالعات سیاسی، بین‌المللی (۱۳۸۷)، کتاب سبز سوریه
۹. دیپلماسی ایرانی (۱۵ مهر ۱۳۹۴)، حمله روسیه به سوریه نتیجه سفر سلیمانی است.
<http://irdiplomacy.ir/fa/ne>
۱۹۵۲۷۰۳/ws
۱۰. دیپلماسی ایرانی (۲۷ آبان ۱۴۰۰)، رویای غیرقابل تعبیر انتقال اسد از سنگر ایران به سنگر کشورهای عربی.
<http://irdiplomacy.ir/fa/news/2007673>
۱۱. دیپلماسی ایرانی (۳ خرداد ۱۴۰۰)، رقابت ایران و روسیه در سوریه بر سرگسترش نفوذ؛ تهران و مسکو از سوریه چقدر سهم برده‌اند؟
<http://irdiplomacy.ir/fa/news/2002744>
۱۲. دیپلماسی ایرانی (۱۶ اردیبهشت ۱۳۹۲)، ظهور و سقوط ایران در افکار عمومی جهان عرب.
<http://www.irdiplomacy.ir/fa/news/1915831>
۱۳. دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال و مهدی امیری (۱۳۹۷)، زمینه‌یابی سه وجهی جایگاه قدرت نرم در سیاست خارجی روسیه (۲۰۰۹-۲۰۲۰). فصلنامه سیاست جهانی. دوره ۷. شماره ۴. صفحات ۱۳۲-۹۹
۱۴. رسولی ثانی آبادی، الهام (۱۳۹۳) ماهیت اتحادها در خاورمیانه: قدرت یا هویت. فصلنامه مطالعات راهبردی. دوره ۱۷. شماره ۶۵. پاییز. صفحه ۱۹۶-۱۷۱
۱۵. سیمبر، رضا و علی اسمعیلی (۱۳۹۲) علل شکل‌گیری و تداوم اتحاد ایران و سوریه. فصلنامه سیاست جهانی. دوره ۲. شماره ۲. صفحات ۲۸-۷
۱۶. عباسی، مجید (۱۳۹۴) بحران سوریه تبلور نظریه واقعگرایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی. شماره ۳۲. صص ۱۰۴-۸۵

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام
جمعه ترانست العالم الاسلامی

۲۶

سال دوازدهم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۱

۱۷. عبدالمجید، محمد (۲۰ اکتبر ۲۰۲۰)، جایگاه ایران در افکار عمومی کشورهای عربی. مرکز مطالعات ایرانی آنکارا. <https://iramcenter.org/fa/the-image-of-iran-in-the-public-opinion-of-arab-countries>
۱۸. علویان، علی و ابراهیم متقی (۱۴۰۰)، سیاست‌گذاری راهبردی ایران در سوریه و عراق. فصلنامه سیاست‌گذاری عمومی. دوره ۷. شماره ۴. صفحات ۲۶-۲۵
۱۹. کشیشیان، گارینه و سهیل سهیلی نجف آبادی (۱۳۹۷)، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال تحولات خاورمیانه (بیداری اسلامی) با تأکید بر بحران سوریه. فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی. دوره ۱۰. شماره ۳۷. صص ۵۰-۲۵
۲۰. مسعودنیا، حسین، ابراهیمی شهروز و حمید درج (۱۳۹۷). واکاوی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال بحران سوریه: چالش‌ها و پیامدها. فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی. دورخ ۸ شماره ۲۸. صفحه ۱۲۵-۱۴۶
۲۱. نیاکونی، امیر (۱۳۹۹). زمستان عربی و معمای دموکراسی در خاورمیانه. نشر مخاطب
۲۲. نیاکونی امیر و ویدا حاجی (۱۳۹۹) گسترش روابط شورای همکاری خلیج فارس و اسرائیل: تبیینی از منظر واقع‌گرایی. فصلنامه سیاست جهانی دوره ۹ شماره ۳. پاییز
۲۳. نیاکونی، امیر و سعید پیرمحمدی (۱۳۹۸). سیاست‌گذاری امنیتی ایران در قبال منازعات خاورمیانه بعد از بهار عربی. فصلنامه سیاست‌گذاری عمومی. دوره ۵. شماره ۱. صفحات ۱۹۴-۱۶۷

منابع انگلیسی

1. Akbarzadeh, Shahram, Gourlay William and Anoushiravan Ehteshami (2022) Iranian proxies in the Syrian conflict: Tehran's 'forward-defence' in action, Journal of Strategic Studies, DOI: 10.1080/01402390.2021.2023014
2. Alirafai, ali, Jahanbani Nakisa and Mohsen Khaliji (March 2021). Iran's long game in Syria. Washington Institute.
3. Azizi, Hamidreza and salim Sevic (2022), Turkish and Iranian involvement in Iraq and Syria. Stiftung Wissenschaft und Politik. <https://www.swp-berlin.org/en/publication/turkish-and-iranian-involvement-in-iraq-and-syria>
4. Bağcı, Hüseyin and Ali Serdar Erdurmaz (2017), The Middle East Seen from Ankara, In Turkey's Foreign Policy Towards the Middle East: Under the Shadow of the Arab Spring. Edited by Idris Demir. Cambridge Scholars Publishing
5. Ehteshami, Anoushirvan and Raymond A.Hinnebusch (1997), Syria and Iran Middle Powers in A Penetrated Regional System, London: Routledge.
6. Gelbart, Jonathan (Fall 2010), " The Iran – Syria Axis: A Critical Investigation", Stanford Journal of International Relations ,Vol XII , No 1,pp36-42.

7. Hanse, Birth, Toft Peter and Anders Wivel (2009), Security strategies and American World power: Lost power. Routledge.
8. Kabalan, Marwan (2015), Putin's unexpected move in Syria: perspectives on the Russians intervention in Syria, In Disturbing the Chessboard, Belfer Center for science and international affairs. <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/Russia%20in%20Syria%20-%20final%20web%202.pdf>
9. Kuru, Ahmet T (2015), Turkey's failed policy towards the Arab spring: Three levels of analysis. Mediterranean Quarterly (2015) 26 (3): 94-116.
10. Lieven, Anatol (2021) Russia Is Right on the Middle East: Moscow has been supporting, not undermining, U.S. interests in the region.
11. Niakooee, S. A (2013). Contemporary Arab Uprisings: Different Processes and Outcomes. Japanese Journal of Political Science, 14(3), 421-445. doi:10.1017/S1468109913000170
12. Ostovar, Afshon (November 30, 2016), Sectarian dilemmas in Iranian Foreign policy: when strategy and identity politics collide. Carnegie Endowment for International peace. <https://carnegieendowment.org/2016/11/30/sectarian-dilemmas-in-iranian-foreign-policy-when-strategy-and-identity-politics-collide-pub-66288>
13. Rumer (October 31, 2019). Russia in the Middle East, Jack of all traders, master of none. <https://carnegieendowment.org/2019/10/31/russia-in-middle-east-jack-of-all-trades-master-of-none-pub-80233>
14. Seyed Amir Niakooee (2020): Explaining the Crisis of the Green Movement in Iran (2009-2017), Democracy and Security, DOI: 10.1080/17419166.2020.1716733
15. Trenin, Dimitry (2010), Russia's policy in the Middle East: Prospects for consensus and conflict with the United States https://carnegieendowment.org/files/trenin_middle_east.pdf

DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priv-۱۲۰۳۰۱

به این مقاله این گونه ارجاع دهید:

نیاکوئی، امیر؛ حاجی، ویدا (۱۴۰۱)، «واکاوی و آسیب‌شناسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال جنگ داخلی سوریه (

۲۰۱۱-۲۰۲۱)» فصلنامه پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، س ۱۲، ش ۳، پاییز ۱۴۰۱، صص ۲۸-۱.

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام
جمعیت نرسانت العالم الاسلامی

۲۸

سال دوازدهم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۱